

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті робиться акцент на вагомій ролі громадських організацій кінця ХІХ – початку ХХ ст. щодо впливу на культурне життя Півдня України.

Ключові слова: громадські організації, товариства, концерти, вечори, Південь України.

В статті делается акцент на существенной роли общественных организаций конца ХІХ – начала ХХ в. относительно их влияния на общественную жизнь Юга Украины.

Ключевые слова: общественные организации, общества, концерты, вечера, Юг Украины.

In the article an accent is done on the ponderable role of public organizations of and of ХІХ – beginning of ХХ centuries in relation to influence on culture life on the South of Ukraine.

Key words: public organizations, accusation, concerts, ivnings.

Історично склалося так, що громадські організації Півдня України кінця ХІХ – початку ХХ ст. брали активну участь у найрізноманітніших сферах життєдіяльності. Ті ж, що працювали над розв'язанням окремих культурно-просвітніх проблем, займали вагоме місце щодо піднесення на якісно новий рівень мешканців південних міст.

На жаль, їхня діяльність не знайшла детального висвітлення в історичній літературі. Оскільки дії громадських організацій радянськими істориками оцінювалися як дрібнобуржуазні прояви, то тему дореволюційних недержавних об'єднань у 70-х рр. ХХ ст. вважали неактуальною. Результатом такого ставлення була обмеженість досліджень з цієї проблематики.

Повернення до вивчення громадських утворень розпочалося лише у 80-х рр. ХХ ст.

Серед наукових робіт даної тематики особливий інтерес становлять праці російського дослідника А.Д. Степанського [1-2]. Акцентуючи свою увагу на механізмі державного контролю за діяльністю громадських організацій, що діяли в Російській імперії в ХІХ – на початку ХХ століття, він підкреслював складну процедуру заснування будь-якої легальної організації, яка не завжди закінчувалася сприятливо для неї. Крім того, науковець запропонував власну класифікацію дореволюційних товариств, здійснив їхню характеристику, а також висунув тезу про те, що

члени громадських організацій, яким не вдалося зайняти в суспільстві лідируючих позицій, представляли соціальну базу лібералізму.

У 80-90-х рр. М. Пашков виявив основні механізми взаємодії органів державної влади з позадержавними формуваннями в Україні, в тому числі в зазначений період. Крім того, він висунув тезу про існування загальних закономірностей формування системи громадської активності й універсальності механізму становлення багатопартійності на базі розвиненої системи політизованих громадських об'єднань [3]. Водночас зазначимо, що під громадськими організаціями слід розуміти масові об'єднання громадян, що виникають за їхньою ініціативою для реалізації довгострокових цілей, мають свій статут і характеризуються чіткою структурою. Також слід проводити розмежування між громадськими рухами та політичними партіями. Від перших масові об'єднання відрізняються документальним оформленням мети і завдань, організаційно-структурним забезпеченням. А від партій – тим, що не прагнуть до завоювання політичної влади, а отже, не претендують на вплив у політичній ситуації в країні.

Відмітимо, що в основу класифікації громадських організацій дослідники покладають різні принципи. Так, наприклад, М. Пашков об'єднує декілька критеріїв, поділяючи товариства кінця ХІХ – початку ХХ ст. на такі групи: національно-

освітнянські, культурно-дозвільні, революційно-демократичні, монархічні, спортивні, професійні, науково-технічні, релігійні, соціальної взаємодопомоги, благодійні [4]. Такий підхід, на нашу думку, спотворює реальну картину існування громадських організацій, оскільки деякі з них можуть бути віднесені до двох-трьох груп водночас.

На сучасному етапі до проблеми функціонування громадських організацій в царині культури зверталися такі дослідники, як В.В. Дяченко [5], О.Ф. Ковальова, В.П. Чистов [6].

Однак в цілому проблема в такій постановці вивчалася доволі побіжно та епізодично. У зв'язку з цим метою даної публікації є виокремлення певної категорії громадських організацій кінця XIX – початку XX ст. та з'ясування їхньої ролі в культурному житті Півдня України.

Багато важливих змін у житті регіону відбулося в кінці XIX – на початку XX ст. внаслідок інтенсивного розвитку капіталізму, що сприяло підйому громадсько-політичного руху. Характерною рисою цього часу була широка участь демократичної громадськості в розв'язанні культурно-освітніх проблем. Це проявилось у створенні просвітніх товариств та інших культурно-освітніх установ, які засновувались, головним чином, прогресивною інтелігенцією й існували на приватні субсидії та пожертвування. Центрами діяльності в галузі просвітництва і культури народних мас стали такі південні міста, як Миколаїв, Одеса, Херсон, де й виникали товариства подібного напрямку. Специфіка їхньої роботи полягала в організації культурно-просвітницької діяльності, яка в першу чергу спрямовувалася на розвиток творчого потенціалу південних мешканців, їхніх інтелектуальних можливостей.

Частина передової громадськості, яка мала музичну освіту, своє завдання вбачала в ознайомленні суспільства з творами різних композиторів. З цією метою в Одесі, Миколаєві та Херсоні утворились відділи Імператорського російського музичного товариства.

Одеський відділ вищезгаданої організації почав функціонувати з 1886 року. Перші його збори відбулись 21 вересня 1886 р., на яких були присутні 30 дійсних членів [7]. Вони, користуючись правом безкоштовного відвідування всіх музичних зборів, платили за членський квиток 25 руб., члени-відвідувачі – 10 руб.

Одеський відділ імператорського російського музичного товариства проводив концерти камерної та симфонічної музики. Влаштував вечори, мета яких полягала в ознайомленні місцевої громадськості з гарною музикою за доступними цінами (від 20 копійок до 1 руб.).

З 1886 р. при товаристві відкрились музичні класи. Їм Міська дума надала фінансову допомогу. В одній з її постанов зазначалось: «Для допомоги музичним класам Одеського відділення імператорського музичного товариства внести 5 тисяч руб з тим, щоб товариство

приймало в число безоплатних учнів на оркестрові інструменти, по 10 вихованців міського сирітського будинку, які вважаються стипендіатами міста». Таким чином, у 1889 р. безкоштовну музичну освіту отримали 58 осіб [8].

Про діяльність товариства мешканці міста дізнавалися з місцевої преси, яка неодноразово критикувала його. Так, невідомий автор в «Одесских новостях» звинувачував товариство у невиконанні своїх обіцянок та бюрократії, наводячи при цьому такі аргументи: «У 1906 році музичне товариство пообіцяло провести 8 симфонічних вечорів, а потім вирішило провести стільки ж, скільки в минулому році, – 4. Програма була вироблена тим же бюрократичним шляхом. Запрошені ті ж самі особи, учасники минулорічних концертів. Не з'явилося жодного нового джерела, а тільки 4 солісти і 1 співачка. І це за весь сезон!» [9]. Отже, дане товариство хоча і слугувало цілям музичної освіти, але не було позбавлене певних вад, до обговорення яких залучалася громадськість Одеси.

Характер музичного життя м. Миколаєва багато в чому визначав Миколаївський відділ імператорського російського музичного товариства, який розпочав свою діяльність 31 жовтня 1891 р. Очолювала його Е.М. Мілевська [10]. Товариство мало свій статут й існувало за рахунок членських внесків, концертної діяльності та вечорів. Музичний сезон тривав з 1 вересня по 1 травня. У цей час Миколаївський відділ організував і проводив різні музичні концерти, в тому числі симфонічні й камерні.

3 травня 1892 р. при відділі почали діяти музичні класи, які з 1 вересня 1900 р. перетворилися на музичне училище. Таким чином, в кінці XIX – на початку XX ст. мешканці Одеси та Миколаєва могли задовольнити свої музичні потреби.

Попит на музичну освіту існував і в Херсоні. Вільний художник Санкт-Петербурзької консерваторії Я.В. Дюмін, інспектор і старший викладач Миколаївського музичного училища, почав розвивати серед місцевої громади ідею відкриття в м. Херсоні подібного відділення і музичних класів при ньому. Про своє бажання Я.В. Дюмін повідомив херсонського губернатора В.А. Левашова, який пішов назустріч такій пропозиції. 18 травня 1905 р. було отримано дозвіл відкрити в м. Херсоні відділ Імператорського російського музичного товариства і музичних класів при ньому.

3 червня 1905 р. його головою став В.А. Левашов, товаришем голови обрали Г.Л. Скадовського, скарбничим – А.К. Парамонова, секретарем – Я.В. Дюміна. На цьому ж засіданні визначені членські внески: для дійсних членів – 10 руб., членів-відвідувачів – 5 руб. Для стабільного розвитку товариства Херсонська міська дума асигнувала безвідсоткову позику на 2000 руб [11].

16 жовтня 1905 р. товариство розпочало свої дії. Були відкриті класи співів, теорії та

сольфеджіо, гри на скрипці, фортепіано, віолончелі та всіх духових інструментів, регентські курси, де працювало 8 викладачів, серед яких сім з вищою музичною освітою. При товаристві був утворений хор з любителів і учнів музичних класів, які брали участь у концертних відділеннях.

Для ознайомлення незаможного населення Херсона з творами кращих композиторів і його духовного збагачення дирекція влаштовувала загальнодоступні музичні вечори з платою по 10 копійок. Протягом 1905-1906 рр. були організовані 2 симфонічних, 2 квартетних, 3 камерних концерти, 3 загальнодоступних музичних вечори [12].

Заняття в музичних класах велися за програмами та навчальними планами Санкт-Петербурзької консерваторії, а отже, проводилися на досить високому рівні. В училищі вивчали 6 загальноосвітніх і 11 спецпредметів. Усього в 1906-1907 рр. у музичних класах навчалось 85 учнів, серед яких 11 – безкоштовно [13].

Звіти цієї організації свідчать про те, що членських внесків для власних потреб не вистачало і тоді на допомогу приходила громадськість. Так, у 1906-1907 рр. директор музичних класів Я.В. Дюмін пожертвував на плату за право навчання в музичних класах бідних учнів 230 руб, а в 1908 р. товариш голови О.Д. Пуголовко виділила 2950 руб на сприяння справі зміцнення та розвитку серйозної музичної освіти в Херсоні. Крім того, організації надавали допомогу мешканці міста. Наприклад, Ю.П. Куликовський, М.С. Рабинович жертвували товариству гроші. Від Є.С. Котляревської, А.А. Лукіничя, І.А. Варламова надходили ноти [14].

З 1 січня 1908 р. музичні класи були перетворені на Херсонське музичне училище, директором якого призначили Я.В. Дюміна. Отже, музична освіта, розповсюджена південними відділами Імператорського російського музичного товариства, впливала на формування культурного рівня мешканців Півдня України.

Для сприяння розвитку музичного і драматичного мистецтва 17 квітня 1891 р. деякі представники громадськості м. Херсона заснували музично-драматичний гурток. Його головою було обрано Г. Скадовського. Для досягнення мети члени гуртка організували хор, драматичну трупку, влаштовували концерти, літературно-музичні вечори, прагнули відкрити платні класи для учнів для теоретичного й практичного навчання музиці і сценічному мистецтву [15]. Незважаючи на те, що в 90-х рр. XIX ст. до складу гуртка входило 350 осіб, його члени не виявляли особливої активності. На репетиції ходили неохоче, ставили не більше 2-3 вистав на рік, зривали виступи хору внаслідок особистих амбіцій. Укупі це призводило до застійних явищ у справах гуртка. Виходячи з такої ситуації, рада гуртка наполягала на тому, щоб стати під захист місцевого відділу Імператорського російського музичного товариства, користуватися його допомогою і розраховувати на його субсидію і субсидію міста [16].

Також активні мешканці Херсонської губернії прагнули розвинути серед усіх станів громадян художній смак і поняття про живопис. З цією метою створювалися товариства витончених мистецтв і літературно-артистичні товариства. Так, 23 січня 1865 р. розпочало свою діяльність «Одеське товариство витончених мистецтв». Його президентом було обрано князя С.М. Воронцова, а покровителем – генерал-ад'ютанта графа П.Є. Коцебу. Членами ради стали К.Ф. Сиккард, І.А. Сунді, Н.К. Вейс та інші [17].

Члени товариства створили в Одесі громадську картинну галерею, де експонувалися картини відомих і місцевих художників. При ній була заснована рисувальна школа, в якій ремісники могли вивчати малювання і креслення.

16 липня 1875 р. організація з подібною назвою з'явилася у м. Херсоні. Вона об'єднувала професіоналів і дилетантів у їхньому загальному захопленні мистецтвом і любові до прекрасного. З дозволу місцевої влади «Товариство витончених мистецтв у м. Херсоні» влаштовувало концерти, літературно-музичні вечори. Із членів товариства було створено хор, драматичну трупку, оркестр та художній відділ для експозиції картин [18]. В 90-х рр. XIX ст. ця організація набула популярності завдяки плідній роботі художнього відділу, звернула на себе увагу представників преси [19].

Вона проводила вернісажі, пропагувала нові течії в живописі та творчості місцевих художників. Серед постійних членів і активних учасників виставок були брати Емануїл і Давид Бунцельмани, пейзажисти Олексій Іконніков та Євген Конопацький. Свою чудову серію «Весь Херсон у шаржах» демонстрував на виставках товариства графік-карикатурист, один із засновників російського кубофутуризму Олексій Кручених [20]. Завдяки діяльності товариства стало відомим ім'я Н. Садовського, відомого художника, у майбутньому – одного з засновників «Товариства південноросійських художників».

«Товариство витончених мистецтв у м. Херсоні» продовжувало функціонувати навіть у період Першої світової війни. У цей час діяльність товариства підпорядковувалася благодійним цілям, оскільки кошти, зібрані з виставок, передавалися на користь поранених воїнів [21].

До організацій даного типу належали «Миколаївський артистичний гурток», який діяв у місті з 1890 р., та «Одеське літературно-артистичне товариство». Незважаючи на подібність у діяльності, ці співтовариства розвивалися по-різному. Так, у доповідній записці, надісланій в 1897 р. до МВС, Миколаївський губернатор повідомляв, що «Миколаївський артистичний гурток» існував формально, маючи обмежену кількість членів. У 1897 р. їх кількість сягала 43 осіб. Попри те, що в 1896 р. головою цієї організації був обраний надвірний радник Г.М. Ге, а його членами – купець Г.А. Властилиця, донька контр-адмірала О.І. Фролова і кандидат права Б.Є. Варшавер, товариство не користувалося

симпатіями місцевої громадськості, яка не бажала вивести його зі скрутного фінансового становища [22]. Внаслідок зміни статуту у 1900 р., названий гурток почав називатися «Миколаївський гурток мистецтва, науки і літератури». Це об'єднання влаштовувало публічні лекції, літературні читання, проводило художні конкурси і виставки, організовувало художньо-драматичні вечори і концерти, театральні вистави. Але розширення повноважень не дало можливості організації знайти велику кількість прихильників [23].

Порівняно з «Миколаївським літературно-артистичним гуртком», «Одеське літературно-артистичне товариство» розвивалося більш динамічно. Його перші збори відбулися 5 вересня 1897 р., де головою було обрано П.С. Чеховича, членами – В.М. Дорошевича, Д.Д. Климова, Ф.Н. Литвицького, секретарем – Є.А. Васьковського. Офіційно свої дії товариство розпочало 24 січня 1898 р. [24]. У процесі діяльності товариства спостерігалася зростання кількості його членів. Якщо в 1899 р. воно нараховувало 638 осіб, то в 1903 р. в його лавах перебувало 1172 людини, що пояснювалося його чіткою структурою і налагодженим механізмом роботи [25].

«Одеське літературно-артистичне товариство» складалося з декількох секцій: художньої, літературної, хорової, кожна з яких виконувала певний обсяг роботи. Так, художня секція проводила «художні вівторки», де відбувалися читання рефератів, присвячених творчості відомих художників переважно південного району, організовувала художні конкурси.

У формі співбесід проходили «літературні четверги», влаштовані літературною секцією. Наприклад, у 1902 р. було проведено 22 таких літературних заходів. Крім того, ця секція видавала збірку «Наші вечори», де друкувалися твори як відомих, так і місцевих письменників і поетів [26].

Творчий тиждень завершувала хорова секція, яка по суботах влаштовувала музичні вечори для членів своєї організації і мешканців міста.

У подальшому це товариство реорганізувалося в Одеський літературно-артистичний клуб, який проіснував до 1917 р. [27]. Однак вищезгадані організації в більшій мірі задовольняли потреби заможного населення. Водночас значна маса бідних мешканців Півдня України залишалася поза увагою їхньої діяльності.

У відповідний період у царині просвітництва діяли такі організації, як «Єлисаветградське товариство розповсюдження освіченості і ремесел» та «Ново-Бузьке просвітницьке товариство». Перше було засноване ще в 1873 р. і найбільш плідно працювало в 90-х рр. XIX ст., а друге було дозволене Губернським комітетом про товариства і союзи в 1908 р. [28]. Їх об'єднувало те, що на власні кошти вони утримували навчальні заклади. Так, завдяки діяльності «Єлисаветградського товариства розповсюдження освіченості і ремесел» у місті функціонувало ремісниче училище. У ньому навчалися діти 8-13 років, які одночасно здобували навички ремесла в столярних майстернях, що існували при училищі. У 1897 р. загальна кількість учнів становила 157 осіб. Крім того, ця організація безкоштовно утримувала народну бібліотеку-читальню, відкриту з кінця 1895 р. [29].

За рахунок коштів «Ново-Бузького просвітницького товариства» в місті існувало училище II розряду. Силами цієї громадської організації було збудовано приміщення для навчального закладу, а в 1915 р. в ньому була відкрита чотирикласна жіноча прогімназія. У 1916 р. в її стінах уже навчалася 68 дітей [30].

Отже, підсумовуючи все вищенаведене, слід зазначити, що громадські організації кінця XIX – початку XX ст., що діяли на Півдні України, виступали каталізаторами ініціатив в царині культурних потреб. Вони об'єднували у своїх лавах переважно заможні верстви населення, а отже набували елітного статусу. В цілому робота вказаних товариств, спрямована на проведення музичних вечорів, концертів, утримання навчальних установ, сприяла культурному розвитку пересічних громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанский А.Д. Документы по истории легальных общественных организаций в фондах дореволюционных государственных учреждений России // Советские архивы. – 1981. – № 2. – С. 24-27.
2. Степанский А.Д. Общественные организации в России на рубеже XIX-XX веков: Пособие по спецкурсу / Под ред. проф. Н.П. Ерошкина. – М., 1982. – 90 с.
3. Пашков М.С. С времен тех давних // Народный депутат. – 1990. – № 3. – С. 110-113.
4. Там само. – С. 112.
5. Дьяченко В.В. Херсонское общество любителей изящных искусств и его представители // Херсонський краєзнавчий музей. Наукові записки. Проблеми археології, етнографії, історіографії, літературознавства, мистецтвознавства, музеєзнавства, ономастики, соціології. – Херсон: Айлант, 2004.
6. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. От истоков до начала XX века. Книга первая. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. – Николаев: Тетра, 2000. – 252 с.
7. Краткий исторический очерк деятельности Одесского отделения императорского русского музыкального общества и состоящего при нем музыкального училища за двадцать пять лет (1886-1911). – Одесса: Типолитография штаба Округа, 1911. – С. 5.

8. Там само. – С. 7-8.
9. В музыкальном обществе // Одесские новости. – 1906. – 5 октября.
10. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Юного Прибужья. От истоков до начала XX века: В 2 кн. Кн. 1. – Николаев: Тетра, 2000. – С. 153.
11. Отчет Херсонского отделения императорского русского музыкального общества и состоящих при нем музыкальных классов за 1905-1906 год: (с 1 сентября 1905 г. по 1 сентября 1906 г.). – Херсон: Тип. Херсонского губернского правления, 1907. – С. 5.
12. Там само. – С. 8.
13. Отчет Херсонского отделения императорского русского музыкального общества и состоящих при нем музыкальных классов за 1906-1907 год. – Херсон: Тип. Херсонского губернского правления, 1908. – С. 24.
14. Отчет Херсонского отделения императорского русского музыкального общества и состоящих при нем музыкальных классов за 1907-1908 год: (с 1 сентября 1907 г. по 1 сентября 1908 г.). – Херсон: Тип. А. и М. Заранкиных, 1909. – С. 4.
15. Устав музыкально-драматического кружка в г. Херсоне. – Херсон: Тип. Херсонского губернского правления, 1891. – С. 4.
16. О деятельности Херсонского музыкально-драматического кружка и о необходимости некоторых изменений в его строе для прочного развития его. – Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1893. – С. 3-6.
17. Отчет Одесского общества изящных искусств за первое десятилетие (1865-1875). – Одесса: Тип. П. Францова, 1875. – С. 4.
18. Устав общества любителей изящных искусств в г. Херсоне. – Херсон: Тип. Херсонского губернского правления, 1875. – С. 4.
19. Выставка картин в Херсоне // Юг. – 1899. – 31 октября.
20. Дяченко В.В. Херсонское общество любителей изящных искусств и его представители // Наукові записки. Проблеми археології, етнографії, історії, історіографії, літературознавства, мистецтвознавства, музеєзнавства, ономастики, соціології / Херсонський краєзнавчий музей. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 50.
21. Херсонская выставка картин // Родной край. – 1916. – 14 мая.
22. ДАМО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 14063. – Арк. 3, 9.
23. Там само. – Арк. 17, 17 зв.
24. Отчет правления Одесского литературно-артистического общества за 1898 г. – Одесса: Тип. Акционерного Южно-Русского общ-ва печатного дела, 1899. – С. 3-4.
25. Отчет правления Одесского литературно-артистического общества за 1902 г. – Одесса: Тип. Южно-Русского общ-ва печатного дела, 1903. – С. 9.
26. Отчет правления Одесского литературно-артистического общества за 1903 г. – Одесса: Тип. Торгового Дома Г.М. Левинсон, 1904. – С. 7.
27. Отчет правления Одесского литературно-артистического клуба за 1916 год. – Одесса: Тип. С.О. Розенштрауха, 1917. – С. 48.
28. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Редкол.: М.Д. Ярмаченко. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 297.
29. Обзор деятельности Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел за 1896/7 год. – Елисаветград: Паровая литотипграфия М.А. Гольденберга, 1898. – С. 7-31.
30. ДАМО. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 81, 115.

Рецензенти: д.і.н., проф. П.М. Тригуб;
к.і.н., доц. Н.В. Шевченко.